

Ивана Степановић Илић

Марина Виденовић

Љиљана Б. Лазаревић

Институт за психологију Филозофског факултета
Универзитета у Београду

UDK - 37.018.26

371.212.8

DOI: 10.5937/nasvas15034535

Оригинални научни рад

НВ год. LXIV 3. 2015

Примљено: 01. 03. 2015.

Прихваћено за штампу: 01. 06. 2015.

ОДУСТАЈАЊЕ ОД ШКОЛОВАЊА: АНАЛИЗА СТУДИЈА СЛУЧАЈА ИЗ УГЛА ЕКОЛОШКОГ ПРИСТУПА¹

Апстракт *Осипање ученика има далекосежне последице за појединца и друштво. Овим проблемом бавимо се кроз анализу студија случаја 12 деце (основна и средња школа) која су напустила школу или су под ризиком да то учине, из угла Бронфенбренерове теорије. То је адекватан референтни оквир за разумевање узрока осипања јер разматра разне нивое развоја и њихове везе. Са децом су вођени полуструктурисани интервјуи, као и са четири родитеља. Остали подаци прикупљени су интервјуима или фокус групама са директорима, стручном службом, наставницима, члановима савета родитеља, и ученицима. Квалитативна анализа показује нарушену структуру и функционисање већ на нивоу микросистема (породица, школа, вршњаци) који се могу повезати са осипањем. Везе микросистема су спорадичне и неадекватне (мезосистем) што додатно доприноси осипању. Виши нивои окружења (егзосистем и макросистем), у којима деца не партиципирају, али зависе од њиховог утицаја посредно доприносе проблему осипања. Многа деца су се суочила са ненормативним животним догађајима (хроносистем: развод или смрт родитеља, малолетничка трудноћа, пресељење) који су се одразили на одлуку о напуштању школе. Овај рад видимо као иницијални корак који ће оцртати проблеме и указати на будуће правце истраживања која би на основу Бронфенбренеровог приступа системски испитала разне нивое окружења и створила базу за доношење еколошки валидних мера за сузбијање осипања.*

Кључне речи: одустајање од школовања, студије случаја, еколошки приступ.

---

¹ Рад је настао као резултат сарадње Института за психологију, пројекат Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције (179018) и Уницефа, пројекат Истраживање и анализа школских, индивидуалних и друштвених фактора који утичу на осипање из основног и средњег образовања и идентификација иновативних и оптималних приступа превенцији осипања од стране школе и локалне заједнице.

LEAVING SCHOOL: ANALYSIS OF A CASE STUDY FROM THE ANGLE OF THE ECOLOGICAL APPROACH

Abstract *Leaving school has far reaching consequences both for the individual and the society. We tackled this problem by using Bronfenbrenner's ecological systems theory to analyse case studies of 12 children (elementary and secondary schools) who quit schooling or are under risk to do so. It is an adequate frame of reference for understanding the causes of school-leaving since it considers different levels of development and their relations. The children and four parents took part in semi-structured interviews. Other data were gathered by interviewing the focus groups of school principals, school pedagogues and psychologists, teachers, Parent Councils, and pupils. The qualitative analysis shows a disturbed structure and functioning even at the level of microsystem (family, school, peers) which may be linked with school-leaving. The relations between microsystems are sporadic and inadequate (mesosystem) which additionally stimulates school-leaving. Higher levels of environment (exo and macro systems) in which children do not participate, yet depend upon their indirect influence, stimulate school leaving, too. Many children were faced with non-normative life events (chrono-system: divorce or death of parent/s, underage pregnancy, family moving). We view this research as the initial step which will identify the problems and lead to future directions of research which would, based on Bronfenbrenner's approach, systematically examine different levels of environment and form the basis for creating ecologically valid measures for prevention of school-leaving.*

Keywords: *dropout, case studies, ecological approach.*

ОДСЕВ ИЗ ШКОЛЫ: АНАЛИЗ ИЗУЧЕНИЯ СЛУЧАЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Резюме *Перерыв в образовательном процессе имеет далеко идущие последствия для личности ребенка и общества в целом. Эта проблема в данной работе рассматривается с применением теории Бронфенбреннера при изучении случая на примере 12 учеников начальной и средней школы, которые бросили школу или собираются это сделать. Эта теория важна для понимания причин изучаемого явления, так как рассматривает различные уровни развития и их взаимосвязи. Данные были собраны на основе полу-структурированного интервью с детьми и 4 родителями, затем через интервью и фокус-группы с директорами, преподавателями, членами педагогического состава, членами совета родителей и учениками. Качественный анализ указывает на искажение структуры и функционирования уже на уровне микро-системы (семья, школа, сверстники), что может привести к проблеме. Взаимосвязи микро-системы оказываются спорадическими и неадекватными. Более высокие уровни окружающей среды (экзо и макро-системы), в которые дети не включены, но зависят от их влияния,*

косвенно способствуют возникновению проблемы. Многие дети сталкиваются с ненормативными событиями (хроно-система: развод или смерть родителей, беременность несовершеннолетних, переселение), которые повлияли на решение покинуть школу. Данную работу видим как начальный шаг, в котором намечается проблема и определяется направление будущих исследований, которые, исходя из подхода Бронфенбренера, исследовали бы различные уровни окружающей среды и создали основу для внедрения экологически допустимых мер по борьбе с отсевом.

Ключевые слова: *отсев, изучение случая, экологический подход.*

Увод: проблем одустајања од школовања

Одустајање од школовања се често означава термином осипање, као пандан енглеском појму dropout, и углавном се везује за младе који не заврше средњу школу (Antonowics, 2012; Fortin et al., 2006; Lee & Ip, 2003). Шире одређење, којег ћемо се држати, обухвата ученике који напуштају основну или средњу школу а да нису завршили разред који су уписали, као и децу која су завршила основну, али не уписују средњу школу.

Осипање је озбиљан проблем који се одражава на индивидуу, породицу и друштво (*Skills Supply and Demand in Europe: Medium-Term Forecast up to 2020*, 2010). Особе које напусте школу имају ограничене могућности запошљавања, ниже зараде, зависе од социјалне помоћи, имају здравствене проблеме, склоне су ризичном понашању, слабије учествују у друштвеном животу и често су социјално искључене (Bradshaw et al., 2008; Christle et al., 2007; Nevala, et al., 2011; Rumberger, 1987, 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Млади који се дуже задрже у систему образовања имају веће шансе да се припреме за будућност и бројне професионалне изазове (Battin Pearson et al., 2000). Код осипања постоји и тенденција преношења кроз генерације, пошто необразовани родитељи немају капацитет да пруже адекватну помоћ деци (*Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). По подацима из Финске и Холандије, напуштање школовања производи губитке на нивоу државе од 1,1. до 1,8 милиона евра по особи (*Early Childhood Education and Care: Lessons from Research for Policy Makers*, 2009).

У Европској унији у просеку 12% младих напушта школовање, а стопе варирају од 4% до 26% (*Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). По подацима Министарства образовања у Квебеку, 23% младих током 2002-2003. године није завршило средњу школу (Fortin et al., 2006). У Сједињеним Државама стопа осипања варира од 20% до чак 50% (Bowers & Sprott, 2012). У Србији најмање 13-15% деце не заврши ни основну школу (*Analiza osipanja iz osnovnog obrazovanja*, 2012).

Имајући у виду све што је наведено о проблему осипања, јасно је да његово разумевање и решавање мора поћи од узрока. Студије показују да осипање није резултат деловања појединачних чинилаца, већ сложене интеракције великог броја фактора из образовног и ванобразовног контекста (De Witte et al., 2013; Dowrick & Crespo, 2005; Lyché, 2010; Rumberger, 2011; Rumberger & Lim, 2008).

Еколошки приступ као референтни оквир за анализу проблема осипања

С обзиром на комплексност феномена осипања, сматрамо да Бронфенбренеров еколошки приступ представља адекватан референтни оквир за његово разматрање. У оквиру тог приступа развој се изучава као динамичан процес који се одвија у природном окружењу кроз директне и индиректне интеракције јединке са различитим слојевима окружења. Слојеви окружења представљени су концентричним круговима (гнездима), од оних са којима јединка има директан контакт, до најудаљенијих који посредно обликују развој: микросистем, мезосистем, егзосистем, макросистем. Касније Бронфенбренер (1994) уводи временску димензију – хроносистем, испуњену животним догађајима који мењају ток развоја.

Микросистем чине обрасци активности, социјалних улога и односа које јединка доживљава у директном контакту са физичким, симболичким и социјалним сегментима окружења, а који подстичу или коче њен развој (Bronfenbrenner, 1994; 1997). Бронфенбренер (1997) истиче да је важно како јединка доживљава интеракције с непосредним окружењем. Те интеракције су значајне будући да се бавимо студијама случаја, тј. перспективом деце која напуштају школовање. Анализираћемо микросистеме породице, школе и вршњака. Бронфенбренер (1986) кроз приказе истраживања наводи аспекте породичног живота важне за школовање: брачни односи, однос према детету, приходи, опремљеност дома. Иако школу више обрађује на нивоу мезосистема, он истиче да на школски успех утичу величина одељења, интеракција ученика, наставне методе, тип школе и школска клима. Вршњаке такође чешће посматра из перспективе мезосистема. Однос родитеља према детету рефлектује се на вршњачке односе, од чега зависи да ли ће вршњаци имати подстицајну улогу или ће утицати на маладаптивно понашање и лоша академска постигнућа (Bronfenbrenner, 1986).

Еколошки приступ истиче значај интеракције различитих микросистема концептуализоване појмом *мезосистема*. Развојни потенцијал је већи уколико у окружењу детета постоје особе које повезују различите микросистеме тако да постоји узајамно поверење, позитивна оријентација и усклађеност њихових циљева (Bronfenbrenner, 1997). Веза два микросистема која испуњава те услове назива се *веза подршке*. Ми ћемо се највише бавити везом породице и школе. Важност коју Бронфенбренер (1997) придаје мезосистемској перспективи огледа се у његовом ставу да кључ деловања образовања не лежи унутар школе, већ у њеним везама с окружењима.

Егзосистем је окружење у коме дете не партиципира, али се дешавања у њему одражавају на његов развој (Bronfenbrenner, 1997). Друштвена класа је типичан егзосистем. Њу одређују образовање и професионални статус родитеља, који се огледају и у средини у којој породица живи. Бронфенбренер (1997) помиње да су ставови и однос наставника према деци из нижих слојева често генератор њиховог академског неуспеха. Очекивања су нижа, образовни проблеми се представљају као клинички, чиме се лопта пребацује породици и лекарима. Поред тога, сиромашне породице имају мале могућности да учествују у доношењу одлука које се тичу образовања њихове деце. Кроз податке из студија случаја поменућемо и егзосистеме релевантне за школу (примања и обука наставника, школске процедуре, закони).

Макросистем је највиши слој који чине култура, идеологија и систем веровања (Bronfenbrenner, 1994; 1997). Његове промене и развој одражавају се на системе испод, укључујући и јединку. Ти ефекти могу бити непосредни, али се и кумулирају, па се некада испољавају много касније у односу на тренутак друштвених промена. Макросистемска перспектива је релевантна будући да смо друштво у процесу транзиције о чијем се утицају на образовање доста говори.

Хроносистем чине догађаји који се дешавају током животног циклуса изазивајући развојне промене (Bronfenbrenner, 1986; 1994). Они могу бити нормативни (полазак у школу, пубертет, запошљавање, брак, родитељство, пензија) и ненормативни (развод, смрт у породици, болест, пресељење, добитак на лутрији и сл.). За нас ће бити важни ненормативни догађаји, пошто често доводе до осипања.

Проблем истраживања

У овом раду бавимо се анализом студија случаја деце која су напустила школовање или су под ризиком да то учине. Перспектива деце и родитеља осветлиће феномен осипања из угла оних које највише погађа. Румбергер (2011), истакнути аутор у овој области, наводи да је за познавање узрока осипања кључно разумети управо перспективу ученика који напуштају школовање. Референтни оквир за анализу, као што је поменуто, биће Бронфенбренерова теорија. На основу разговора с децом која напуштају школовање и осталих података, пробаћемо да сагледамо карактеристике микросистема у којима се крећу, (не)постојање веза међу њима (мезосистем), чиниоце који на посредан начин погодују осипању (егзосистем) и ненормативне животне догађаје који томе доприносе (хроносистем). Осврнућемо се и на улогу друштва (макросистем). Циљ је да мапирамо сегменте окружења који доприносе осипању, али и да понудимо смернице за нова истраживања која би из угла еколошког приступа подробније испитала те сегменте, као и оне који нису покривени овом студијом.

Методологија истраживања

Узорак. На основу података Републичког завода за статистику (*Baza podataka DevInfo*, 2013), идентификоване су општине и школе са највећим процентом осипања, а у њима деца која су прекинула школовање или су под ризиком да то учине. Анализирано је 12 студија случаја, осам дечака и четири девојчице од 13 до 19 година (5 ученика основне и 7 средње школе). Иако је стопа осипања међу ромском децом велика код нас и у свету (*Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014), анализиран је само један случај, како би се стекао увид у проблематику осипања и ван ове популације. Испитана су и четири родитеља.

Врсте података. Уз пристанак родитеља, с децом су вођени полуструктурирани интервјуи о следећим темама: социодемографски подаци, услови живота породице, школски статус и постигнуће деце, структура и функционисање породице, однос породице према образовању, искуства ученика у школи (посебно са наставницима и вршњацима), очекивања од школе и образовне аспирације. Где је било могуће интервјуисани су и родитељи. Испитивачи су сакупљали податке о школама које су ученици напустили: организацији, школској клими, ресурсима. Када су имали прилике, о функционисању школе и проблему осипања разговарали су са директорима, наставницима, психолозима, родитељима и ученицима. Разговори су вођени у форми поуструктурираних интервјуа или фокус група.

Обрада података. За сваки случај прикупљени подаци су разноврсни, па су обрађивани квалитативно у складу с одговарајућим слојем окружења у оквиру еколошког приступа. Сваки случај посматран је као представник читаве класе случајева.

Анализа студија случаја

1. Микросистеми

Породица. У анализи смо користили студије осипања да бисмо издвојили релевантне сегменте овог микросистема: структура, функционалност, ресурси, однос према деци и активности усмерене на њихово образовање. Структуру чини тип и број чланова породице. Функционалност подразумева присуство/одсуство образаца породичног живота који деформативно делују на развој деце: конфликти, насиље, болести, алкохолизам, употреба дрога, делинквенција. Ресурси обухватају финансијске (примања, културно-педагошки ниво и финансирање ваншколских образовних активности) и људске потенцијале породице (образовање родитеља, капацитет да пружи помоћ око школских обавеза). Однос према деци и активности усмерене на њихово образовање укључују родитељски стил, надзирање деце, образовне аспирације родитеља и активности са децом усмерене на стицање знања. Студије случаја показују да деца која напуштају школу често потичу из непотпуних породица, услед развода или смрти родитеља. Четири породице су потпуне, али

две имају озбиљне проблеме, што их, као и породице нарушене структуре, чини ризичним за осипање (De Witte et al., 2013; Fortin et al., 2006; Popov, 2013; Rumberger, 1987; 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Породице најчешће чине један или два одрасла и двоје деце. Оне су често дисфункционалне, било да се то десило у прошлости (развод) или постоје сукоби. У једном случају отац је алкохоличар, насилан према мајци, па дете зато изостаје. Разредна ове девојчице каже: „Ја не знам колико више има изостанака... отац је алкохоличар, мајка трпи свашта, она мора да остане код куће да чува мајку. Дете је много добро, кад дође у школу, она поправи оцене, али...“. У неким породицама сукоби су искључиво везани за дете које је напустило школу. Родитељи га описују као тешко, истичући да немају контролу над њим и да је само одговорно за напуштање школе. Некада је неслагање с дететом ограничено на школу. Један отац каже: „Сем школе, добро се слажемо.“ Већина деце потиче из породица са ниским примањима (у 9 случајева један родитељ је незапослен, 2 породице живе у пристојним условима), за неке од њих се може рећи да живе у беди, што доприноси осипању (De Witte et al., 2013; Fortin et al., 2006; Periata & Pastor, 2000; Rumberger, 2011; Rumberger & Lim, 2008; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Многа деца немају своју собу, а има домаћинства која живе без струје. Сиромаштво је у неким случајевима директан узрок осипања: деца морају да раде, родитељи се због сезонских послова селе или одлазе у иностранство. Момак (17) који је завршио само основну школу и ради сезонске послове каже: „Мама је болесна, плашио сам се нон-стоп ... испало је тако да сам ја морао да се бринем о мами и тати јер није имао ко.“ Студије случаја нису дале обиље података, али истраживања показују да лоша економска ситуација утиче на низак културно-педагошки ниво породице, што је чини неподстицајном средином за учење (De Witte et al., 2013; Rumberger, 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Испитивачи наводе да деца ретко имају простор за учење, играчака је мало, књиге су реткост, а културне институције се не посећују. Културних институција углавном нема у средини у којој деца живе, што је типично за мале градове и села у Србији (Stepanović i sar., 2009). Једна девојчица каже: „Позориште, музеј, биоскоп, то код нас нема.“ Троје деце наводи да има рачунар, али га не користи у едукативне, већ у забавне сврхе, што је честа појава међу младима (Stepanović, 2011). Образовни статус родитеља релативно је низак. Више од половине има завршену или незавршену основну школу (5 мајки, 7 очева). У три породице један родитељ има средњу школу, у три оба родитеља, а само један родитељ вишу школу. Лоши економски услови уз ограничене људске ресурсе додатно доприносе осипању (De Witte et al., 2013; Englund et al., 2008; Rumberger, 2011). Родитељи значај образовања сагледавају на инструменталан начин истичући његов значај за будућност деце, као и у другим студијама у контексту економске кризе (Pavlović Babić i Anđelković, 2004). Међутим, често се дешава да родитељи говоре деци о значају школе, али да нису модели који промовишу образовне вредности (Krnjaić i sar., 2011). Интервјуисани родитељи

тврде да је школовање важно, али не успевају да задрже децу у школи нити да им обезбеде средину подстицајну за развој. Један разлог је пермисивни родитељски стил са ниским захтевима према деци. Родитељи су, у неколико случајева, олако прихватили одлуку детета да напусти школу објашњавајући да нису могли ништа да учине. Један отац каже: „Нисам био строг, то је грешка, супруга је тек попустљива.“ Остали разлози су поменути: сиромаштво због кога и деца раде, низак образовни статус родитеља и породични сукоби који доминирају над бригом о школовању. Однос према деци је генерално проблематичан. Четворо деце препуштено је себи због болести родитеља, двоје деце је занемарено, чак угрожено њиховим антисоцијалним понашањем. Одсуство надзора над децом погодује осипању (Lee & Ip, 2003). Троје деце сматра да их родитељи не разумеју и да немају њихову подршку, што често наводе деца која напуштају школу (Fortin et al., 2006; Lee & Ip, 2003; Rumberger, 2011).

Школа. Релевантни сегменти овог микросистема, по студијама осипања су: структура (локација, величина, тип), ресурси (материјални: опремљеност, уређеност; људски: квалитет наставе, школски програми, оцењивање, допунска настава, ваннаставне активности) и социјални односи. Неке од њих, како је наведено, помиње и Бронфенбренер (1986) као битне за школско постигнуће деце. Кроз студије случаја добили смо податке о четири основне и четири средње школе. Основне школе налазе се у руралним и мањим урбаним срединама, а средње претежно у мањим урбаним срединама. Средње школе су махом стручне. Величина школа варира од 170 до 1.000 ученика у једној основној и средњој школи. Оваква разноврсност у складу је са налазима о томе да се не може говорити о појединачним аспектима школске структуре као узроцима осипања, већ о међудејству разних школских фактора (De Witte et al., 2013; Rumberger, 2011). Подаци о материјалним ресурсима говоре о лошем стању и слабој опремљености учионица, застарелом фонду библиотека, недостатку сале за физичко и запуштеним двориштима. То смета свим актерима школског живота, а школску средину чини мање подстицајном за учење. Лоша материјална ситуација надомешта се хигијеном и напорима да се школа уреди, па постоје панои, зидне новине, цвеће. Изузетак су тоалети ученика, који су само у једној школи чисти и опремљени. Квалитет наставе зависи од ентузијазма наставника. Фокус групе с ученицима и разговори са психолозима и педагозима показују да су млађи наставници посвећенији и да користе савременије наставне методе. Испитаници из студија случаја, али и ученици из фокус група, истичу да је градиво тешко, досадно и неприменљиво у животу. Идентичну перспективу деце која одустају од школовања наводе Ли и Ип (Lee & Ip, 2003). Ученици из фокус група помињу да професори наставу прилагођавају бољим ђацима. Један гимназијалац каже: „Труде се само око бољих ученика, а слабији завршавају на поправном.“ Румбергер (2011) истиче да ученици под ризиком од осипања често имају осећај да наставници не маре за њих и да је у таквој академској клими тешко успоставити услове за учење. Наставници, с друге стране, тврде да су ученици незаинтересовани и да им је предзнање слабо. Ученици и стручни сарадници наводе да допунска и

додатна настава само формално постоје. Држи их мали број наставника, а додатна се организује пред такмичење. Ученици у једној школи кажу: „Додатне и допунске има само кад дође инспекција.“ Наставници истичу да је критеријум оцењивања низак. Ученицима који изостају или имају слаб успех дају прелазне оцене. Петнаестогодишњак који је напустио школу каже: „Давали су ми лакше задатке, говорили шта да учим... чак су ми понекад поклањали двојку, али не могу увек да ми поклањају.“ Лоши материјални услови, квалитет наставе која је сведена на ентузијазам појединаца, неадекватна подршка и ниска очекивања од ученика под ризиком од одустајања иначе су најчешћи школски фактори осипања (De Witte et al., 2013). Социјални односи у школи су потенцијални социјални капитал који смањује ризик од осипања уколико владају кохезија, брига и разумевање (Rumberger, 2011). Различите врсте података указују на то да је однос ученика и наставника релативно добар. Међутим, готово свака школа има бар једног наставника који вређа ученике. Такви наставници, по речима стручне службе, праве проблеме и у колективу, иако су односи наставника, стручних сарадника и директора оцењени позитивно. Студије случаја показују да је половина ученика доживела неки облик дискриминације од наставника или да није имала подршку и разумевање, што је стандардан налаз истраживања осипања (Fortin et al., 2006; Lee & Ip, 2003; Rumberger, 2011). Један одељењски старешина ученика који изостаје и има проблематично понашање отворено назива олошом и лупежом, говорећи како ни школа ни родитељи немају утицај на њега. Ученици из фокус група говоре о појединим наставницима који дискриминишу лоше ђаке. Често помињу да наставници имају миљенике. Односи међу ученицима су проблематични. Тако их виде сви, а поготово ученици. Већину испитаника из студија случаја други ученици су дискриминисали, на националној („звали су ме Цигане и нису хтели да се друже са мном“) или другој основи (слаб успех, сиромаштво, место становања), што доприноси осипању (Fortin et al., 2006; Роров, 2013). Професорка социологије за проблем осипања ромске деце каже: „Ако уђу у одељење које их равноправно прихвата, они успевају да заврше, чак и без породичне подршке.“ Један психолог примећује да је страшно што су деца огуллала на насиље јер је толико присутно. По наставницима, вербално насиље је најзаступљеније. Ученици фокус група говоре о тучама, насиљу преко друштвених мрежа и вређању. Помињу да су дискриминисани Роми, слабији ученици, интровертни, сиромашни и они који живе у руралној средини. Овакви облици сегрегације међу ученицима негативно се одражавају на школску климу и погодују осипању (Rumberger, 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014).

Вршњаци ван школе. Података о вршњачким односима ван школе је мало. За две студије случаја немамо податке. Две девојке су затруднеле, па сада са малом децом имају ограничене социјалне контакте. Остали се не друже са вршњацима из одељења. Један ученик каже: „Имам своје друштво у селу.“ Троје испитаника нема друштво и испитивачи их описују као повучене. Четворо ученика имало је контакте са полицијом и креће се у друштву где су присутни: туче, крађе,

конзумирање алкохола и дроге. Истраживања осипања показују да се деца која напуштају школовање друже са себи сличнима и да то доприноси осипању (Lee & Ip, 2003; Rumberger, 2011). Иако нема податка о односу породице и вршњака, што је аспект мезосистема, можемо констатовати да недостатак породичне емоционалне подршке и надзора усмерава наше испитанике да време проводе са проблематичним вршњацима. Овакво неструктурирано провођење слободног времена води ризичном понашању и лошим академским постигнућима (Bartko & Eccles, 2003; Larson et al., 2001; MacDonald & Shildrick, 2007; Stebbins, 2001), па и самој одлуци о напуштању школе (Lee & Ip, 2003).

2. Мезосистеми

Веза породице и школе. По Бронфенбренеру (1997), веза породице и школе знатно утиче на академска постигнућа деце. Аутори студија осипања тврде да је ризик мањи уколико је сарадња породице и школе тешња (Englund et al., 2008; Rumberger, 2011). Код већине наших испитаника (8 од 12) ова веза подршке не постоји због болести родитеља, занемаривања или сукоба у породици. Четворо интервјуисаних родитеља говори о доброј сарадњи и разговорима које су водили са наставницима и стручним сарадницима. Помињу да су наишли на разумевање и вољу за помоћ, али не експлицирају у чему се то састоји и зашто напори да се дете задржи у школи не успевају. Стручна служба истиче да појачавају надзор код деце под ризиком и позивају родитеље у школу. Директори разлог за осипање виде у дисфункционалним породицама и незаинтересованим родитељима. Наставници и стручна служба ређе говоре о незаинтересованости и сматрају да родитељи тих ученика немају контакт са школом јер настоје да обезбеде егзистенцију. Фокус групе са члановима савета родитеља наводе да је осипање ретко тема састанака и да се немар породица види као главни узрок. Сарадња родитеља и школе и ван контекста осипања слабо је развијена, а ниједна страна не показује довољно иницијативе. Родитељи из фокус групе за то криве генералну незаинтересованост родитеља, поготово оних чија су деца слаби ђаци. Помињу да се савет родитеља ретко састаје, да нема моћ одлучивања, али да ни школа не улаже труд да се родитељи више укључе. Наставници такође говоре о незаинтересованости родитеља, неразумевању значаја образовања и непоштовању наставничке професије. Стручни сарадници осим незаинтересованости помињу недовољну информисаност родитеља о могућим видовима партиципације.

Веза школе и локалне заједнице. Ова веза је посебно важна у контексту проблема осипања, пошто се разне организације на нивоу локалне заједнице баве овом децом (локална самоуправа, центри за социјални рад, Црвени крст, невладине организације, дом здравља). Сарадња с општином је у шест од осам школа оцењена лоше. Само две општине финансирају превоз ђака удаљених од школе и ужину за сиромашне. Директори и стручни сарадници се жале на махинације и претерану улогу политике. Сарадња са центрима за социјални рад је слабо развијена и углавном се остварује на иницијативу школе. Две школе их контактирају код проблема

осипања и насиља. Један директор каже: „Центар се ретко после распитује за ту децу.“ Пример добре праксе је сарадња само једне основне школе и Центра, где Центар финансира интернат у оквиру школе за смештај ђака који далеко живе. То је, по речима директора, смањило стопу осипања. Сарадња с осталим организацијама цивилног и невладиног сектора постоји, али је недовољно развијена. Две школе успешно сарађују са Црвеним крстом, домом здравља и центром за културу. Једна ромска НВО обезбеђује уџбенике ромској деци, а у једној школи НВО и канцеларија за младе су уредиле двориште.

3. Егзосистемска перспектива – гледано кроз породицу и школу

Већина породица наших испитаника припада сиромашном слоју становништва, релативно је ниског образовног статуса и живи у слабо развијеним урбаним и руралним срединама које су депривирани у погледу културне понуде за децу. Родитељи у потрази за егзистенцијом слабо партиципирају у школи и имају малу или веома ограничену друштвену моћ на нивоу локалних заједница. Мајка ромског детета каже: „Било би добро да Роми имају своје представнике у власти.“ Наставници ниским очекивањима по принципу самоиспуњавајућег пророчанства не пружају адекватну подршку деци из сиромашнијих слојева (Aronson i sar., 2005). Све то утиче на низак развојни потенцијал егзосистема изнад породице.

Ситуација је слична са егзосистемима у вези са школом. Наставници из фокус група незадовољни су примањима и недостатком прилика за усавршавање. Стручни сарадници говоре о неадекватној обуци наставника током и након студија, у погледу психолошких знања важних за рад са децом, примене ефикасних наставних метода и смањења предрасуда према деци из маргиналних група. Њихово мишљење одговара налазима истраживања у овој области (Pešikan i sar., 2010; Simić, 2014). Разговори с управом и стручним сарадницима указују на неразвијене и неадекватне административне процедуре на нивоу школе, по којима се изостанци, лош успех и недисциплина регулишу укорима и искључењима, што на директан начин доприноси осипању (Rumberger, 2011). Наставници и стручни сарадници наводе да разна стручна тела на нивоу школе само формално постоје, а да програм инклузивног образовања није адекватно спроведен. Помиње се и закон по коме средња школа није обавезна.

4. Макросистем

Економска криза одражава се и на осипање. Психолог једне школе истиче да је у њиховој регији привреда пропала, што је довело до беде и масовног одласка родитеља у иностранство, па су деца препуштена бабама и дедама. По њој, криза превазилази економски аспект: „Школа је постала непотребан елемент живота јер посла свакако неће бити, или ће га бити преко везе.“ Један директор тврди да је школство занемарено и да се то одражава на ниску мотивацију наставника и деце. Родитељи из фокус групе помињу лоше стање у друштву и непостојање васпитне улоге школе. Готово идентичан став родитеља нађен је у студији о образовању у

контексту друштвене кризе (Pavlović Babić i Anđelković, 2004). У другој фокус групи родитељи сматрају да је неопходна реформа школства, а за постојеће стање криве политичаре. Наставници говоре о паду угледа своје професије и летаргичној друштвеној атмосфери која се преноси на школу. Интересантно је да сличне податке наводе аутори који говоре о урушавању система образовања током пролонгиране друштвене кризе (Havelka i sar., 1990; Pešić i Stepanović, 2008; *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*, 2001).

5. Хроносистем

Већина испитаника из студија случаја претрпела је бар један ненормативни догађај који се директно или посредно одразио на одсуствовање из школе, о чему говоре и други аутори (Popov, 2013; Rumberger, 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Неколико породица пролази процес туговања због преминулих чланова (оца, баке) или озбиљне болести. Доста испитаника живи у непотпуним породицама услед развода или одласка родитеља у иностранство. Две малолетничке трудноће су типичан пример једног од најчешћих узрока осипања (De Witte et al., 2013). Ипак, једино ова два случаја можемо третирати као позитивне примере пошто обе испитанице полажу ванредно испите и улажу напор да наставе школовање.

Закључак

Феномен осипања разматран је у овом раду кроз призму еколошког приступа. То је омогућило уважавање перспективе деце и различитих окружења у којима се крећу, али и релевантних актера у тим окружењима који су укључени у њихов развој и школовање. Показало се да се узроци осипања могу тражити у неадекватним сегментима микросистемима (породица, школа, вршњаци), али и у одсуству веза подршке на нивоу њиховог односа у случају породице и школе, као и школе и локалне заједнице (контекст мезосистема). Осипању доприносе и системи у којима деца не партиципирају директно, пре свега нижи социјални слој из кога долазе и који их ставља у неравноправну позицију у односу на децу из виших слојева, али и бројни фактори на нивоу школе и образовног система (контекст егзосистема). Друштвена криза (макросистем) одразила се дубоко на образовни систем, али и систем вредности његових актера, што посредно утиче на одустајање од школовања. Поред тога, разни ненормативни догађаји у животу ове деце директно или индиректно су утицали на одустајање од школовања (хроносистем).

Овај рад посматрамо као иницијални корак који је оцртао проблеме и који може да да смернице за будућа истраживања. Та истраживања би, пре свега, требало да детаљније и на систематичан начин испитају микросистемске и мезосистемске чиниоце осипања. У микросистему породице би се требало више бавити подстицајношћу породичне средине и проценом стварних капацитета родитеља да пруже подршку школовању деце. Било би важно циљано истражити

људске ресурсе и социјалне односе у школи и њихов потенцијал да буду у служби деце под ризиком од осипања, поготово академско посредовање наставника и њихове односе и ставове према тим ученицима. Ту су и микросистеми које нисмо обухватили или бар не у довољној мери: вршњачке културе ван школе, суседство/крај у коме живе деца која одустају од школе. На нивоу мезосистема подробније треба испитати могућности оснаживања везе породице и школе, као и школе и локалне заједнице. Овде није истражен мезосистем који је потенцијални генератор осипања по многим студијама – однос родитеља и вршњака ван школе.

Низ студија које би на системски начин испитале поменуте микросистемске и мезосистемске чиниоце осипања биле би фундамент за спровођење адекватних мера које би биле примерене различитим еколошким срединама кроз које се дете креће и њиховим релацијама. Како показују опсежне студије осипања (Rumberger, 2011; *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014), те мере могу бити спроведене у различитим временским тренуцима, односно као одговор на разне аспекте овог проблема, (превентивне, интервентне, компензаторне) и могу обухватати различите нивое (деца под ризиком, конкретна школа, читав образовни систем). Не треба заборавити ни егзосистем и макросистем који су тесно повезани, а дешавања на том нивоу одражавају се на системе испод. Мере на нивоу ових система захтевају ангажман не само ресурса образовања, већ и системску међуресорску сарадњу и формирање различитих координаторних тела (*Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures*, 2014). Бројна документа сведоче да је држава препознала значај проблема (Поров, 2013), што је веома важно. Остаје, не мали, изазов да се образовне политике спроведу у реалност и да буду делотворне. Чини се да би еколошки приступ који узима у обзир реалне сегменте окружења јединке која се развија био адекватан истраживачки, али и апликативни оквир за разне врсте интервенција.

Литература

- Analiza osipanja iz obaveznog obrazovanja* (2012). Beograd: Ipsos.
- Antonowics, L. (2012). *Dropout Prevention and Response: School Based Intervention Models. Good International Practices*. Belgrade: UNICEF Serbia.
- Aronson, E., Wilson, T. D. & Arket, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Bartko, W. T. & Eccles, J. S. (2003). Adolescent participation in structured and unstructured activities: A person-oriented analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 32, No. 2, 233-241.
- Battin Pearson, S., Newcomb, M. D., Abbott, R. D., Hill, K. G., Catalano, R. F. & Hawkins, J. D. (2000). Predictors of early high school dropout: A test of five theories. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 92, No. 3, 568-582.
- Baza podataka DevInfo, Republički zavod za statistiku* (2013). Retrieved December 1st, 2013 from the World Wide Web
http://www.devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/Home_DI.aspx

- Bowers, A. J. & Sprott, R. (2012). Examining the multiple trajectories associated with dropping out of high school: A growth mixture model analysis. *The Journal of Educational Research*, Vol. 105, No. 1, 176-195.
- Bradshaw, C., O'Brennan, L. & McNeely, C. (2008), Core competencies and the prevention of school failure and early school leaving. In N. G. Guerra & C. P. Bradshaw (Eds.), *Core Competencies to Prevent Problem Behaviors and Promote Positive Youth Development. New Directions for Child and Adolescent Development* (pp. 19-32). New Jersey: Wiley periodicals Inc.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: research perspectives. *Developmental psychology*, Vol. 22, No. 6, 723-742.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. U P. Peterson, E. Baker & B. McGaw (Eds.). *International Encyclopedia of Education*, Vol. 3, 2nd Ed. (pp. 37-43) Oxford: Elsevier.
- Bronfenbrenner, J. (1997). Ekologija ljudskog razvoja. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Christle, C. A., Jolivette, K. & Nelson, C. M. (2007). School characteristics related to high school dropout rates. *Remedial and Special Education*, Vol. 28, No. 6, 325-339.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, No. 1, 95-120.
- De Witte, K., Cabus, S., Thyssen, G., Groot, W. & Maassen van den Brink, H. (2013). A critical review of the literature on school dropout. *Educational Research Review*, Vol. 10, No. 1, 13-28.
- Dowrick, P. W. & Crespo, N. (2005), School failure. In T. P. Gullotta & G. R. Adams (Eds.), *Handbook of Adolescent Behavioral Problems: Evidence-based Approaches to Prevention and Treatment* (pp. 589-610). New York: Springer Science and Business Media.
- Early Childhood Education and Care: Lessons from Research for Policy Makers* (2009). Brussels: European Commission. Retrieved February 21st, 2015 from the World Wide Web <http://www.nesse.fr/nesse/activities/reports>
- Englund, M. M., Egeland, B. & Collins, A. W. (2008). Exceptions to high school dropout predictions in low-income sample: do adults make a difference? *Journal of Social Issues*, Vol. 64, No. 1, 77-93.
- Fortin, L., Marcotte, D., Potvin, P., Royer, E. & Joly, J. (2006). Topology of students at risk of dropping out of school: description by personal, family and school factors. *European Journal of Psychology of Education*, Vol. 21, No. 4, 363-383.
- Havelka, N., Vučić, L., Hrnjica, S., Lazarević, Lj., Kuzmanović, B. i Kovačević, P. (1990). *Obrazovna i razvojna postignuća učenika na kraju osnovnog školovanja*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Krnjaić, Z., Stepanović, I. i Pavlović Babić, D. (2011). Čitalačke navike srednjoškolaca u Srbiji. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, Vol. 43, No. 2, 266-282.
- Larson, R., Dworkin, J. & Gillman, S. (2001). Facilitating adolescents' constructive use of time in one-parent families. *Applied Developmental Science*, Vol. 5, No. 2, 143-157.
- Lee, F.W.L. & Ip, F.M.L. (2003). Young school dropouts: levels of influence of different systems. *Journal of Youth Studies*, Vol. 6, No. 1, 89-110.

- Lyche, C. S. (2010). Taking on the Completion Challenge: A Literature Review on Policies to Prevent Dropout and Early School Leaving. *OECD Education Working Papers*, No. 53, OECD Publishing.
- MacDonald, R. & Shildrick, T. (2007). Street corner society: Leisure careers, youth (sub)culture and social exclusion. *Leisure Studies*, Vol. 26, No. 3, 339-355.
- Nevala, A., Hawley, J., Stokes, D., Slater, K., Souto Otero, M., Santos, R., Duchemin, C. & Manoudi, A. (2011). *Reducing Early School Leaving in the EU*. Brussels: European Parliament.
- Pavlović Babić D. i Anđelković, D. (2004). Problemi dece u školovanju i strategije roditelja u njihovom rešavanju. U D. Plut i Z. Krnjaić (ur.), *Образovanje i društvena kriza: Dokument o jednom vremenu* (str. 229-250). Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Periata, C. & Pastor, M. (2000). The primary school dropout in Spain: The influence of family background and labor market conditions. *Education economics*, Vol. 8, No. 2, 157-168.
- Pešikan, A., Antić, S. i Marinković, S. (2010). Konceptija stručnog usavršavanja nastavnika u Srbiji – koliko smo daleko od efikasnog modela. *Nastava i vaspitanje*, Vol. 59, No. 3, 471-482.
- Pešić, J. i Stepanović, I. (2008). Studija o društvenoj krizi u obrazovanju: Implikacije na ostvarivanje ravnopravnosti u obrazovanju. U S. Gašić-Pavišić i S. Joksimović (ur.), *Образovanje i siromaštvo u zemljama u tranziciji* (str. 83-96). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Popov, Ž. (2013). Od zakona do stvarnosti – zašto učenici u Srbiji napuštaju obavezni nivo obrazovanja i vaspitanja pre nego što ga okončaju. *Nastava i vaspitanje*, Vol. 62, No. 3, 383-406.
- Rumberger, R. (1987). High school dropouts: A review of issues and evidence. *Review of Educational Research*, Vol. 57, No. 2, 101-121.
- Rumberger, R. (2011). *Dropping Out: Why Students Drop Out of High School and What Can Be Done about It*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rumberger, R. & Lim, S. (2008), *Why Students Drop Out of School: A Review of 25 Years of Research*. Santa Barbara: Gevirtz Graduate School of Education.
- Simić, N. (2014). *Nastavničke brige i načini njihovog prevazilaženja* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Skills Supply and Demand in Europe: Medium-Term Forecast up to 2020* (2010). Retrieved February 21, 2015 from the World Wide Web <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3052>
- Stebbins, R. A. (2001). The costs and benefits of hedonism: some consequences of taking casual leisure seriously. *Leisure studies*, Vol. 20, No. 4, 305-309.
- Stepanović, I. (2011). Mladi i zabava: Ima li mesta za zabrinutost? *Engrami*, Vol. 33, No. 4, 33-46.
- Stepanović, I., Videnović, M. i Plut, D. (2009). Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena. *Sociologija*, Vol. 51, No. 3, 247-261.
- Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ* (2001). Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i UNICEF.
- Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures* (2014). European Commission, Eurydice and Cedefop Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Подаци о ауторима

Др Ивана Степановић Илић је научни сарадник у Институту за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

E-mail: istepano@f.bg.ac.rs

Марина Виденовић је истраживач сарадник у Институту за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

E-mail: mmaki29@yahoo.com

Др Љиљана Б. Лазаревић је научни сарадник у Институту за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

E-mail: lily.lazarevic@gmail.com